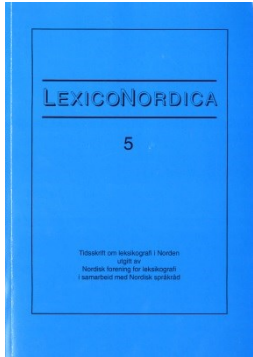

LexicoNordica

Forfatter:	Nina Martola [Nationalencyklopedins ordbok på cd-rom]	
Anmeldt værk:	<i>Nationalencyklopedins ordbok</i> (på cd-rom). Malmö: NE, 1997.	
Kilde:	LexicoNordica 5, 1998, s. 187-205	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Nina Martola

Nationalencyklopedins ordbok på cd-rom

The new Swedish monolingual dictionary Nationalencyklopedins ordbok in three volumes, the last one of which was published in 1996, has now been published on CD-ROM. The electronic version is very easy to use and the layout is nice and clear. It can be used both for PC and Macintosh. It has some nice search functions, above all good filters for restricting the searches as to e.g. subject field and word class. However, an experienced user of electronic searching tools will probably be disappointed, because the functions could have been developed a lot more. In comparison to the corresponding Finnish electronic dictionary the programme feels rather clumsy.

Inledande ord

Nationalencyklopedins ordbok på cd-rom kom ut våren 1997, tyvärr så pass sent att den inte hann recenseras i 1997 års nummer av *LexicoNordica*. Året innan hade det sista bandet av den tryckta versionen kommit ut. Syftet med denna recension är först och främst att diskutera cd:ns funktionsduglighet som elektronisk produkt. Någon systematisk genomgång av innehållet kommer jag inte att ägna mig åt, utan jag nöjer mig med att kommentera sådana innehållsliga frågor som aktualiseras vid olika sökningar. Det här kan kanske verka litet legärt, eftersom en ordbok ju aldrig är bättre än sitt innehåll, oavsett vad formen är. Men den tryckta versionen recenserades i *LexicoNordica 3* (Cantell & Martola 1996) och för fler innehållsliga synpunkter hänvisas därför till den artikeln. De båda verken är i det stora hela samma ordbok i två olika medier. I förordet till cd:n sägs det visserligen att ordboken på vissa punkter kan avvika från den tryckta versionen, eftersom materialet bearbetas kontinuerligt, men formuleringen tyder på att ändringarna är relativt få, så jag har avstått från att försöka spåra dem.

NEO på cd-rom (i fortsättningen CDNEO) har en finsk syster, *CD-Perussanakirja* (CDPS), som är cd-romversionen av Suomen kielen perussanakirja ('Finsk basordbok') i tre band. Eftersom det är en produkt jag har använt rätt mycket, faller det sig naturligt att göra en hel del jämförelser mellan de två verken. Jag dristar mig till det, trots att jag arbetar på Forskningscentralen för de inhemska språken där CDPS (dock inte sökprogrammet) har producerats och därmed kan anses jävig. Jag har dock inte varit involverad i produktionen, och jag anser de två

verken vara så jämförbara produkter att en del sidoblickar definitivt är på sin plats. CDPS recenserades i LexicoNordica 4 (Kärnä 1997) med svar av huvudredaktörerna för ordboken (Haarala & Lehtinen 1997), och den tryckta ordboken i LexicoNordica 1 (Varantola 1994). I Språkbruk 1997/2 finns också en kortfattad recension av CDPS (Martola 1997).

Utformning och användning

CDNEO är enkel till sin uppläggning. I princip finns det bara två fönster, ett ingångsfönster, där man slår upp alfabetiskt bland uppslagsorden, och ett sökfönster för avancerad sökning. Ingångsfönstret har ett inmatningsfält där man skriver in det uppslagsord man vill söka. Nedanför det fältet finns artikellistan som programmet bläddrar i vartefter man skriver in bokstäver i inmatningsfältet. Man kan också själv bläddra i listan. När man fått fram rätt ord i listan dubbelklickar man på det eller klickar på *Visa*-symbolen så visas hela ordboksartikeln i artikelrutan till höger. Enkelt och simpelt. Själva artiklarna ser ut exakt som i boken, utom att fonten är en annan och att marginalcitaten från boken återfinns underst i artikeln. Man kan välja tre olika fontstorlekar och ändra spaltbredden.

En stor fördel med en ordbok i elektronisk form är naturligtvis att man kan ha den öppen parallellt med sitt ordbehandlingsprogram i datorn när man sitter och skriver och lätt och behändigt slå upp ord vid behov. Man kan också kopiera text ur artiklarna och klistra in den i sitt eget dokument. Man slipper hantera tre stora böcker och ständigt ha fel del när man skall slå upp.

Sannolikt är det framför allt professionella språkbrukare av olika slag som skaffar sig CDNEO; journalister, lärare, forskare, informatorer, översättare och andra som har behov att slå tämligen ofta i ordboken när de sitter och skriver. Också sådana som sitter väldigt flitigt vid sin dator utan att vara professionella språkbrukare kan tänkas föredra ordboken på cd-rom. För den som inte har datorn på för det mesta är säkert den tryckta versionen att föredra, för att starta datorn och ladda cd:n bara för att slå upp ett enstaka ord någon gång är litet väl omständligt.

En annan stor fördel med den elektroniska versionen är att man lätt och behändigt kan hoppa mellan artiklarna vid hänvisningar. De fall där en artikel består uteslutande av en hänvisning är förhållandevis få i NEO, alltså t.ex. *ag se automatgevär*, men däremot är hänvisningar till närbesläktade ord mycket vanliga, och också synonymangivelser före-

kommer rätt ofta. Länkarna känns igen på att de har understreckning och står i fetstil. Vill man återgå till den artikel man hoppade ifrån kommer man enkelt tillbaka med hjälp av *Bläddra*-funktionen.

I artikeln *jobba* finns det t.ex. under den första huvudbetydelsen en pilhänvisning till två ord med besläktad betydelse, *arbeta 1* och *tjänst-göra 1*. En klickning på den hänvisning man är intresserad av, t.ex. *arbeta*, tar fram ifrågavarande artikel och uttryckligen den delbetydelse som är aktuell, alltså *arbeta 1*.

I vissa fall finns det också länk från en avledning till ett grundord eller mellan andra sammanhörande ord. Sist i ordartikeln *pröjs* finns t.ex. en angivelse om att ordet är bildat till eller hör ihop med verbet *pröjsa* (*Hist.: sedan 1934; till pröjsa*) och klickar man på *pröjsa* går programmet till den artikeln.

Lustigt nog är det mer regel än undantag att länkarna inte fungerar när det gäller regelrätta hänvisningar, alltså i artiklar som inte innehåller någonting annat än en hänvisning till ett annat uppslagsord. Understreckningen saknas i sådana fall under hänvisningen. Jag gjorde en fritextsökning på ordet *se* och ögnade igenom knappa hälften av träfflistan och kontrollerade artiklar som såg ut att kunna vara av den typ som innehåller bara hänvisning (främst uppslagsord med två parallella skrivformer och förkortningar som uppslagsord) och samlade på en kort stund ihop ett ganska stort antal länkar som inte fungerade, t.ex. *afelium se aphelium*, ²*alv se alf*, *disko se disco*, *DO se diskrimineringsombudsman*, *ds se dennes*, *E se europaväg*, *elzevier se elsevir*, *exkl. se exklusive*, *fajt se fight*, *fajtas se fightas*, *fajter se fighter*, *gutt se gut*, *Gy se gray*, ¹*ha se hektar*, *ids se idas*, *intaga se inta*, *jos se juice*, ¹*käx se kex*, *mor se moder*, ¹*sen se sedan*, ²*sickla se seckla*, *styvmoder se styvmor*, ²*V se volt*. Fallen där länkarna fungerade var framför allt hänvisningar från de böjda formerna av starka verb till infinitivformen, t.ex. *drack se dricka*, *druckit se dricka*, *klöv se klyva*, *låg se ligga*, *legat se ligga*, *sprang se springa*.

Det förefaller också som om homonymnumrering ibland ger upphov till problem. Sist i artikeln ¹*stå*, alltså det *stå* som ingår i frasen *gå i stå*, finns en angivelse om att uppslagsordet hör ihop med verbet *stå*. Länken ²*stå* ser ut som den skall, men ingenting händer när man klickar på den. Likaså finns en angivelse om att uppslagsordet ¹*goja*, kortform av *geggamoja*, troligen hör ihop med ²*goja* av *papegoja*, men länken leder ingenstans. Samma gäller länkarna från ¹*blott* till ³*blott*, ¹*skrynkla* till ²*skrynkla* och ¹*smita* till ²*smita* (länken till ¹*smita 2* fungerade). Den överväldigande majoriteten av den här typen av länkar fungerar

dock. Några icke-fungerande länkar i övrigt har jag inte träffat på under mitt arbete med denna recension.

I vissa fall skulle man önska sig en länk där ingen finns. För uppslagsordet *partihandel* ges ingen definition utan det anges bara att ordet har samma betydelse som ordet *grosshandel*, men det finns ingen länk till det uppslagsordet, där definitionen finns. Från *ortogonal* kunde det finnas en länk till *vinkelrät*, för där finns en definition, samma gäller *amnesi* som bara förklaras som *minnesförlust* utan länk. Uppslagsordet *moms* har den lakoniska förklaringen *mervärdesskatt* utan länk till detta ord. Däremot finns det en länk till *oms*. Under *mervärdesskatt* finns definitionen 'skatt på värdeökningen av en vara i varje produktions- och distributionsled' och en länk till synonymen *moms* och därtill till *omsättningsskatt*. Det här verkar en aning bakvänt. Samma gäller *legär* som har förklaringen *lätt(vindig)* utan länk men med länk till de besläktade *nonchalant*, *vårdslös*. För uppslagsordet *vinmärke* finns endast angivet att det är detsamma som *vinsort*. Länk till detta ord saknas, vilket det i och för sig också skall göra, eftersom ordet inte finns med som uppslagsord. Men ord som används som förklaringar till andra uppslagsord borde rätteligen finnas med. Dessutom är *vinsort* och *vinmärke* inte helt synonyma enligt mitt förmenande. Förmodligen beror avsaknaden av länkar i de här fallen på att länkningen hade krävt en manuell genomgång, vilket hade varit ett enormt arbete, men inte desto mindre fäster man sig vid att de saknas.

En mycket stor fördel med en elektronisk ordbok är att uttalsangivelserna kan läggas in auditivt. I CDNEO har denna möjlighet utnyttjats, och härvidlag är den ett strå vassare än CDPS. För de uppslagsord som har uttalsangivelse – uttalsparenteserna finns alltså kvar i artiklarna – finns det en ljudsymbol (en bild av en megafon och texten *Lyssna*) i artikelrubriken, och om man enkelklickar på symbolen läses ordet upp av en mansstämma. Om uttalsalternativen är fler läses naturligtvis alla varianter upp. Orden uttalas alltid i sin helhet även då uttalsparentesen innehåller en avkortad form. Auditiva uttalsangivelser är förträffligt och något som borde vara en självklarhet i dagens elektroniska ordböcker. I framtida upplagor hoppas jag att samtliga uppslagsord kommer att finnas inlästa. Nackdelen med ett urval är ju alltid att det finns användare som har problem med andra ord än de som redaktionen har bedömt som svåra, och när utrymmet inte på samma vis som i en tryckt ordbok är en avgörande faktor är det ingen orsak att vara restriktiv härvidlag.

Sökfunktioner

Den avgörande skillnaden mellan en tryckt ordbok och den elektroniska versionen av exakt samma material är de vida bättre åtkomstmöjligheterna, och det är utifrån de sökfunktioner som finns utöver den alfabetiska som man bedömer vad en sådan ordbok verkligen går för. I CDNEO:s användarhandbok beskrivs dessa i ett kapitel med rubriken *Att söka avancerat*.

En självklar funktion i en elektronisk ordbok är möjligheten till fritextsökningar över hela ordbokstexten. För att göra en fritextsökning i CDNEO klickar man på *Söka*-symbolen och får då fram ett nytt fönster med ett inmatningsfält, knappar för olika sökkategorier (i användarhandboken kallade *sökflikar*), en ruta för sökvillkoren och en för träfflistan. När man väljer sökning med ordklass, ämne eller språk som filter kommer det fram en ruta nedanför inmatningsfältet med listor på vad som är valbart.

Figur 1 Sökmenyn för avancerad sökning ur användarhandboken (s. 8)

En sökning i sin enklaste form går till så att man skriver in sökordet i inmatningsfältet och klickar på *Söka*, varvid sökordet flyttas till söklistan och träfflistan dyker upp när sökningen är klar. Skriver man in ett nytt sökord kombineras detta automatiskt med det föregående med den booleska operatoren *ELLER* om man inte har kommit ihåg att ta bort det. Det kan man dock göra i efterskott varvid träfflistan automatiskt korrigeras. När man använder programmet mycket vänjer man sig också så att man kommer ihåg att putsa sökvillkorsrutan. Vill man byta operator gör man det i efterskott. Programmet ger automatiskt sist använda operator tills man byter. När man använder sig av booleska

operatorer fyller man alltså på med ett sökord + operator åt gången och programmet söker för varje sökvillkor som matas in i sökvillkorsrutan. Man kan på sätt och vis säga att varje sökning resulterar i en subkorpus som nästa sökning riktas mot.

Det är irriterande att inmatningsfältet töms för varje gång man klickar *Söka*. Ofta har man ju behov av att modifiera ett sökord och göra en ny sökning och då vore det enklare om man slapp skriva om ordet (eller komma ihåg att kopiera det i förväg för att kunna klistra in det). Åtminstone borde det gå att klicka tillbaka ord från sökvillkorsrutan till inmatningsfältet.

När man klickar på ett ord i träfflistan går programmet till ett fönster som i princip är ingångsfönstret men med ett fält ovanför inmatningsfältet där sökvillkoren finns. Träfflistan har tagit uppslagsordslistans plats och längst ner finns en uppgift om hur många artiklar som ingår i listan. Nu kan man söka alfabetiskt i denna subkorpus tills man klickar på symbolen *Alla*, för att få med samtliga uppslagsord i sökningen, eller på symbolen *Söka* för att göra en ny fritextsökning.

Vid fritextsökning finns det möjligheter att använda maskeringstecken (i CDNEO:s användarhandbok talar man om *wildcard*, vilket ju används mycket på svenska). En asterisk står för vilket antal tecken som helst (0–n) först eller sist i en söksträng medan ett frågetecken står för ett (1) tecken. Man kan använda många frågetecken i en söksträng placerade var som helst i strängen. Som en liten jämförelse kan nämnas att en fritextsökning på *förolyckad* ger en träff, *förolyckad** ger fyra och *förolycka** ger sju, medan en sökning på *förolycka?* ger fem träffar och *????lyckad* ger tio. Söksträngar med både asterisk och frågetecken tycks programmet inte klara av. Däremot klarar det två asterisker; **olycka** ger 175 träffar.

En stor brist är att man inte kan trunkera vid sökning på uppslagsord eller alternativt begränsa fritextsökningen till att gälla bara uppslagsord. Det innebär att man får med väldigt mycket brus om man söker ett visst slags uppslagsord, t.ex. sammansättningar med samma huvudled.

Bra är att det går att spara ett sökresultat för att ta fram det senare med hjälp av *Hämta*-funktionen. Vid hämtning får man fram det avancerade sökformuläret med träfflistan och sökvillkoren man hade använt. Möjligheten att spara sökresultat finns inte i CDPS, men i den kan man i gengäld kopiera träfflistan och klistra in den i ett ordbehandlingsdokument, vilket många gånger också är bra.

När man går till artikeln för att se på en träff kunde denna vara markerad, så att man såg den på en gång och slapp läsa igenom artikeln. Särskilt när man sökt med maskeringstecken kan träffen vara svår att

lokalisera. Ett KWIC-index på träffarna vore synnerligen användbart i många fall. Bra skulle det också vara om man kunde plocka bort ord ur träfflistan vartefter man har kontrollerat dem och konstaterat att de inte har relevans för det man är ute efter. Vid booleska operationer hade det också varit bra att kunna ange önskad närhet. Nu är det alltid hela artikeln som är storheten och det ger många gånger onödigt mycket brus.

Sökfunktionerna i användning

Det var de avancerade sökfunktionerna i stora drag. För att se hur långt man kommer med dem i praktiken har jag gjort ett antal sökningar av varierande slag, som jag i det följande skall redogöra för. Det mesta är autentiska sökningar, dvs. det är saker jag stött på i olika sammanhang och som jag velat kontrollera i ordboken.

Sökning av ord

I en översatt text fanns ordet *förolyckad* använt om en skadad person som snabbt borde komma under läkarvård. Jag studsade till, för enligt min uppfattning har förolyckade ingenting hos läkare att göra (utom för obduktion, men det är knappast brådskande). En sökning på ingångssidan i CDNEO gav vid handen att participet inte finns med som uppslagsord, men väl verbet *förolyckas*:

förolyckas

omkomma genom olyckshändelse: *nära 1000 personer ~ årligen i trafiken*

Bet.nyans: överfört totalt misslyckas: *projektet har förolyckats; utslagna och förolyckade existenser*

Artikeln (som här är starkt avskalad på information, liksom artikel-exemplen i fortsättningen) gav mig stöd i mitt antagande. I konkret betydelse kan ordet inte avse någon som fortfarande är vid liv. För att se om det eventuellt fanns något matnyttigt i andra artiklar gjorde jag en fritextsökning på *förolycka** och fick sju träffar, varav artikeln *förolyckas* naturligtvis är en. I två av de andra artiklarna (*expedition, sommardäck*) ingick verbet i språkexempel, ur vilka det inte framgick om de som "förolyckades" dog eller inte, om man inte känner till betydelsen. I artikeln *olyckas* är träffen en hänvisning till *förolyckas*. I artikeln *omkomma* fick jag ytterligare bekräftelse på att min uppfattning

är riktig. Definitionen lyder 'dö genom olyckshändelse el. på annat våldsamt sätt, t.ex. i krig', och *förolyckas* anges som (länkad) synonym. (I artikeln *förolyckas* finns det ingen länk till *omkomma*.) De två sista träffarna ger något intressant vid handen. I artikeln *sjunka* finns för den första delbetydelsen definitionen '(förolyckas genom att) förflyttas ned genom vatten (eller annan vätska) p.g.a. förlorad bärkraft; särsk. om (skadat) fartyg men äv. allmänna'. Ordet *ubåtsklocka* har definitionen 'typ av nedsänkbar räddningsbehållare som via tryckluftsanordning ansluts till förolyckad ubåt'. De här "ofrivilliga" språkexemplen tyder på att *förolyckas* kan användas om fartyg i betydelsen 'sjunka p.g. olyckshändelse', och frågan är om inte användningen kunde tas upp i själva artikeln som en utvidgad användning.

I artikeln *björk* finns orden *dvärgbjörk*, *hängbjörk* och *masurbjörk* som exempel på ord med *björk* som huvudled. Jag ville veta vilka andra bildningar till *-björk* det kan tänkas finnas och sökte därför **björk*. Det gav 27 träffar och i träfflistan hittade jag uppslagsorden *dvärgbjörk*, *fjällbjörk*, *glasbjörk*, *hängbjörk*, *masurbjörk*, *ornäsbjörk* och *vårthbjörk*, alltså 4 nya. De 20 övriga träffarna fanns inne i artiklar, men för att en sökning inne i artiklarna skall bli heltäckande måste man beakta samtliga åtta former av *björk*, alltså en sökning på **björk* *ELLER *björken* *ELLER *björkar* *ELLER *björkarna* *ELLER *björks* *ELLER *björkens* *ELLER *björkars* *ELLER *björkarnas*. Det ger 14 träffar till, eller sammanlagt 41. Att gå igenom 34 artiklar (41 minus de 6 där träffen gäller själva uppslagsordet) för att hitta det som är sammansättningar är tämligen arbetsamt. Värre blir det om man söker en vanligare slutled. En sökning på exempelvis **byggnad* (endast grundformen) ger hela 434 träffar. Vid stora träffmängder har man knappast entusiasm nog för att klicka fram varje enskild artikel och ögna igenom den för att lokalisera belägget, och också vid färre belägg blir det ganska tidskrävande om artiklarna är långa.

I den här sökningen kommer programmet definitivt till korta jämfört med CDPS. Om man söker strängen **koivu* (*koivu* = 'björk') i den med de två preciseringarna att programmet skall söka i hela texten och beakta även böjda former (i CDPS kan man alltså göra lemmatiserade sökningar) har man snabbt och behändigt resultatet att det finns 94 förekomster. Samtidigt kommer träfflistan fram och tillika den första artikeln med belägget markerat. Träfflistan är i likhet med i CDNEO en lista på de artiklar där belägg finns, men, och det är den verkligt stora fördelen, genom att klicka på den symbol (svårtolkad i motsats till de flesta symboler i CDPS) som ger kontexten får man ett överskådligt KWIC-index med uppslagsordet till vänster och belägget understreckat, vilket är en betydligt trevligare form att gå igenom träffarna på än att

klicka in sig i varje artikel. Finns det fler förekomster i samma artikel får var och en en egen kontextrad:

juhannuskoivu	... nuoria koivuja. <u>Juhannuskoivut ovenpielessä.</u>
kasvannainen	... kuulumaton lisämuodostuma. <u>Koivun kasvannainen.</u> <u>Ihokasvannainen...</u>
katve	... <u>katveessa. Istahtaa koivun katveeseen. Sot...</u>
koivu	koivu 1 Suomessa yleisiä valkorunkoisia...
koivu	... <u>Hies-, raudus-, vaivaiskoivu. Pihakoivu.</u> <u>Juhannuskoivu...</u>
koivu	... <u>raudus-, vaivaiskoivu. Pihakoivu. Juhannuskoivu.</u> <u>Koivut...</u> [...]
kuoriutua	... t. poistumisesta. <u>Koivusta kuoriutunut tuohi...</u>
käppyräinen	... oleva. <u>Käppyräinen vaivaiskoivu.</u>
laine	... <u>kostuessaan laineille. Loimukoivun laineet</u> <u>syykuviot...</u>

Är man intresserad bara av vilka uppslagsord det finns på *-koivu* söker man **koivu* med begränsning till uppslagsorden och får resultatet 15 träffar (varav en naturligtvis är det osammansatta *koivu*) och direkt en översiktlig lista på sammansättningarna:

hieskoivu
juhannuskoivu
koivu
loimukoivu
pihakoivu
[...]
visakoivu

Sökning av fraser

Om man t.ex. vill veta vad *ingen ko på isen* betyder kan man naturligtvis slå upp någon av artiklarna *ko* eller *is* och räkna med att uttrycket finns där (vilket det också gör i det här fallet), men långa artiklar kan vara ganska tidskrävande att ögna igenom, och man kan ju inte vara säker på att det man söker alltid finns i artikeln. Därför är det bra att kunna använda sig av avancerad sökning och söka *ko OCH på OCH isen*. I detta fall blir resultatet att sökargumentet uppfylls i två ordboksartiklar, *ko* och *is* och av artiklarna framgår det att uttrycket kan användas i en längre och en kortare form:

ko *ingen ~ på isen* ingen särskild brådska eller fara

is det är ingen ko på ~en det är ingen överhängande brådska eller fara

I och för sig hade det varit enhetligare om exemplet hade sett likadant ut i båda artiklarna; (*det är*) *ingen ko på isen*.

Det går tyvärr inte att ha flerordsfraser som sökargument, vilket kunde vara bra många gånger. De booleska operatorerna ger betydligt mera brus om det är relativt vanliga ord man söker, i all synnerhet som närheten inte kan justeras.

Jag ville ta reda på i vilka idiom ordet *ko* ingår och sökte därför *idiom OCH ko*. Det här är möjligt, eftersom avsnittet med idiom alltid är markerat med rubriken *idiom* i ordboksartiklarna. Resultatet var att fyra artiklar uppfyllde sökkriterierna; *is*, *kalv*, *knockout* och *ko*. Både *kalv* och *knockout* var brus som kom med därför att sökningen inte gick att precisera tillräckligt. Ordet *ko* ingick inte i idiomerna utan fanns med på något annat ställe i artikeln. I artikeln *knockout* var det dessutom förkortningen av uppslagsordet som bokstavskombinationen stod för.

I nästa version av CDNEO hoppas jag att argumentet *idiom* finns med som filter tillsammans med *ordklass*, *ämne*, *språk* och *årtal*, för jag tror det är många användare som kan ha behov av att kontrollera exakt hur ett idiom lyder, vilka variationer som är möjliga eller vad ett idiom egentligen betyder.

På finska finns det ett uttryck som i stort sett motsvarar t.ex. det svenska uttrycket (*han*) *är ingen dununge precis*. Grovt taget säger man "det är inte första gången han skjutsar prästen". Om man inte kommer ihåg exakt hur uttrycket lyder men kommer ihåg att det var något med *pappi* 'präst' och *ensimmäinen kerta* 'första gången' så söker man som i CDNEO med hjälp av booleska operatorer, t.ex. *pappi + ensimmäinen* (plustecknet motsvarar *OCH*). Man söker endast i exemplen och ber programmet beakta böjda former av orden. Detta ger två träffar, varav artikeln *pappi* står för det adekvata belägget.

I CDPS kan man söka fraser, och i och med att man har den exakta ordalydelsen kan man i stället söka på fras. En sökning på *pappia kyydissä* ger två belägg:

kyyti ... kertaa pappia kyydissä ei ole ...
pappi ... kertaa pappia kyydissä ei ole ...

Att *kyyti* inte kom med i den första sökningen beror på att man alternativt kan säga *ensi kerta* och det är det som använts där. Uttrycket lyder: (*hän*) *ei ole ensi/ensimmäistä kertaa pappia kyydissä*. Även här hade det naturligtvis varit elegantare om exemplet sett lika ut.

För att man vid sådana sökningar skall hitta samtliga förekomster av en fras måste uppslagsorden vara utskrivna inne i exemplen, eller så måste programmet vara så sofistikerat att det kan tolka tilde-tecknet i varje enskilt fall. I CDPS är orden utskrivna. Det gör att kontextraderna är lättare att läsa än om uppslagsorden var förkortade, eftersom sökordet ju kan vara ett annat än uppslagsordet.

I CDPS är idiomerna inte särskilt markerade, utan de ingår i de exempel som är markerade som bildliga med förkortningen *kuv* (= *kuvakielessä*). Vill man se i vilka idiom ordet *pappi* ingår kan man söka på *pappi* + *kuv*. Det ger sexton träffar och eftersom KWIC-indexet i de här fallen ger början av varje artikel måste artiklarna ögnas igenom. En fördel har i alla fall CDPS, man kan be programmet visa artikeln i reducerad form så att bara uppslagsordet och exemplen visas, vilket gör att det är betydligt mindre text att gå igenom. Dessutom syns förkortningen *kuv* tydligt, vilket ytterligare reducerar mängden text man behöver ögna igenom.

Något som både CDNEO och CDPS saknar är möjligheten att göra nya sökningar inne i en enskild artikel som hör till träffmängden. Det är en funktion jag har saknat rätt ofta. Att gång på gång kopiera in långa artiklar i ordbehandlingsprogrammet för att utnyttja dess sökfunktion blir alltför omständligt.

Sökning av semantiska grupper

En typ av sökning som det inte går att göra i en tryckt ordbok är att snabbt och enkelt leta fram ord som hör till samma semantiska grupp. För att ta reda på vilka gröna ädelstenar det finns sökte jag *ädelsten OCH grön* och fick fyra adekvata träffar, och för att se vilka olika tvåmastade segelfartyg det finns sökte jag på *segelfartyg OCH två** och fick sju träffar, varav fem var adekvata. Till slut ville jag ta reda på vilka olika sjukdomar hästar kan få och sökte på *häst** med filtren *veterinärväsen* och *substantiv* och fick på så vis i en handvändning fram en träfflista på nio adekvata artiklar. Detta kan vara synnerligen värdefull information och det hör definitivt till den elektroniska ordbokens verkliga fördelar. Ju precisare definitionsspråket är, desto säkrare är det att man får med samtliga förekomster av det man är ute efter. Möjlighet till lemmatiserad sökning skulle ytterligare höja chanserna.

Mer komplicerat blir det dock när man rör sig på olika hierarkiska nivåer i det semantiska fältet. En kartläggning av olika vapentyper visade sig vara långt ifrån enkel. Artikeln *vapen* gav följande samman-

sättningar bland språkexemplen att utgå ifrån: *anfallsvapen*; *eldvapen*; *flintvapen*; *försvarsvapen*; *jaktvapen*; *kärnvapen*; *mordvapen*; *skjutvapen*; *stickvapen*; *tjänstevapen*. Orden representerar flera olika undergrupper och nivåer. Om man utgår ifrån den rent mekaniska funktionen bör *skjutvapen* och *stickvapen* representera samma hierarkiska nivå, medan *eldvapen* och *flintvapen* befinner sig längre ner i hierarkin. Vi följer dessa två trådar. I det följande anger jag söksträngen, antalet träffar och de ord ur träfflistan som avser vapen med de ord understreckade som jag följt upp. Om sökordet finns med på träfflistan, alltså förekommer som eget uppslagsord, markeras det med < >. Hänvisningar i artikelexemplen är omgivna av vågparenteser, och pil till höger betyder besläktat ord och pil ner hyponym.

Filter: substantiv OCH skjutvapen – 22

båge, eldhandvapen, eldvapen, pilbåge, puffra, skjutjärn, <skjutvapen>

skjutvapen

vapen att skjuta med {∅ eldvapen}

eldvapen

vapen från vilket projektiler med hjälp av sprängämne skjuts ut genom en pipa eller ett eldrör och därvid kan ges en viss riktning {∅ skjutvapen}: *både pistoler och kanoner räknas till eldvapnen*

pilbåge

ett enkelt skjutvapen med en bågformig ram ...

Filter: substantiv OCH stickvapen – 7

bajonett, dolk, stilett, svärd

bajonett

stickvapen avsett att fästas vid gevär för närstrid: *bajonettanfall*; *knivbajonett*; *värjbajonett*

dolk

typ av knivliknande, en- eller tvåeggat stöt- eller stickvapen ...

stilet

stickvapen med smal klinga som ofta är döld ...

svärd

längre, en- eller tvåeggat hugg- och stickvapen {∅ sabel, ¹värja}: [...]; *bronssvärd*

Här kan noteras att *stickvapen* inte finns bland uppslagorden, trots att det i egenskap av hyperonym används i alla fyra definitionerna, samt att två nya kohyponymer dyker upp, *stötvapen* och *huggvapen*.

Filter: substantiv OCH huggvapen – 0

Inte heller *huggvapen* finns bland uppslagsorden. Vi modifierar sökningen för att hitta eventuella huggvapen:

Filter: substantiv OCH hugg OCH vapen – 9*

sabel, svärd, värja

sabel

huggsvärd med lätt böjd klinga vanl. eneggat utom i toppen {∅ svärd}

värja

långt, smalt, spetsigt vapen att hugga eller sticka med förr ofta anv. i tvekamp {∅ florett, sabel, svärd}: *värjfäktning; värjhugg; huggvärja*

Sabeln är alltså en typ av svärd. Med andra ord är ordet en hyponym till *svärd*, medan *värja* och *svärd* ligger på samma nivå.

Motsvarande sökning med trunkering borde göras för alla vapentyper eftersom definitionerna inte alltid innehåller hyperonymen. Det har jag dock avstått ifrån här för enkelhetens skull.

Filter: substantiv OCH stötvapen – 3

glav, lans, svärd

glav

ett vapen med en lång, bred klinga fästad på en lång stång förr vanl. som fotfolksvapen histor.

Bet.nyans: allmännare om hugg- el. stötvapen

lans

ett spetsigt stötvapen med långt skaft mest histor.: lansbärare; lansstöt

spjut

kast- eller stötvapen som består av en lång smal stång med hård spets i ändan [...]

Inte heller *stötvapen* återfinns som uppslagsord och det ingår inte heller i kärndefinitionen i den första artikeln. Ytterligare en ny typ dyker emellertid upp, *kastvapen*. Det återfinns bland uppslagsorden med en hänvisning till två hyponymer:

kastvapen

vapen som kastas med handen el. med enklare mekaniskt hjälpmedel {– bumerang, spjut}

Det som också förblir oklart utifrån definitionerna är om de kombinerade benämningarna som t.ex. *hugg- och stickvapen* och *stöt- eller*

stickvapen representerar egna typer och alltså borde få egna grenar i träd-diagrammet nedan, eller om de skall tolkas så att samma vapen kan användas för olika ändamål beroende på utformningen. Jag stannade för det senare alternativet, och så här skulle då den lilla delen av träd-diagrammet för det vidsträckta semantiska fältet *vapen* tentativt börja se ut:

Figur 2 Diagram över en del av det semantiska fältet *vapen*

Det här är ju bara en liten, liten del och det finns många grenar jag inte alls har följt upp i den här miniundersökningen. Dessutom blir ju diagrammet mångdimensionellt om man lägger till andra aspekter än rent mekanisk funktion. I all sin anspråkslöshet var den lilla kartläggningen tämligen tidskrävande att göra utifrån ordboken. För att sådana här sökningar skall vara enklare och ge fullständigare resultat borde:

- 1) länkarna vara mycket systematiska
- 2) definitionerna vara enhetligare och mer systematiska så att det går att söka på hyperonymen och få fram alla hyponymer
- 3) sökprogrammet vidareutvecklas, så att man vid behov kan göra lemmatiserade sökningar eller söka bara i definitionerna eller bara i exemplen.

I framtida elektroniska ordböcker kanske trädidiagram för den här typen av semantiska fält rent av kunde finnas med. Det vore i alla fall bra att göra upp diagram vid utarbetandet av definitionerna och för testningen av ordboken, för många inkonsekvenser i definitioner och hänvisningar skulle då kunna undvikas. Men att på det här viset gå igenom den väldiga mängden av semantiska fält som finns innebär naturligtvis ett enormt arbete för redigerarna.

Sökning av obekant uppslagsord

Med hjälp av ett elektroniskt ordboksprogram finns det faktiskt möjlighet att under gynnsamma omständigheter komma fram till vad någonting heter, alltså man kan försöka leta sig fram till rätt uppslagsord med hjälp av de fakta man har, något som ju är omöjligt i en tryckt ordbok om man inte har någon som helst aning om vad ordet kan vara. Jag försökte testa också denna möjlighet.

För att stoppa ett häftigt blodflöde läggs för det mesta ett förband som trycker på själva såret, ett s.k. *tryckförband*, men om blodflödet är ytterst häftigt, om t.ex. en hand eller en fot är avsliten eller illa krossad, binds den skadade lemman om hårt ett stycke ovanför det skadade stället för att hindra att blod pumpas ut till skadan. Vad kallas detta förband? I artikeln *förband* finns inga tips, och eftersom ordet har många betydelser är det ytterst besvärligt att gå igenom alla sammansatta uppslagsord på *-förband* i träfflistan av en sådan sökning. (En fritextsökning på **förband* gav 99 träffar.) En sökning efter orden *förband* och *blod** med ordklassen *substantiv* som filter ger ett enda belägg, *tryckförband*. Men förbindningen kanske inte alls kallas *förband* utan något annat? Jag bytte ut *förband* mot ord som *stoppa*, *hejda*, *hindra*, *hämna* (verb som brukar kombineras med *blodflöde*) utan att få något napp. Man är tvungen att göra en sökning för vart och ett av verben, eftersom det inte går att ordna sökargumenten hierarkiskt. Jag hade gärna gjort en sökning på alla på en gång, alltså (*Filter: substantiv*) *OCH (blod*) OCH (stoppa* ELLER hejda* ELLER hindra* ELLER hämma*)*. Jag sökte alla kombinationerna och några till utan resultat (men nog med vissa träffar). Som sista åtgärd sökte jag substantivartiklar där *blod** och *om* ingick. Det gav 79 träffar, och den listan gick jag igenom i sin helhet utan att hitta något uppslagsord som kunde tänkas avse förbandet i fråga. Förmodligen saknas det i ordboken.

En lemmatiserad sökning i definitionerna i CDPS på *verenvuoto + side* ('blodflöde + förband') ger två träffar, artiklarna *kiristystyyside* och

paineside 'tryckförband'. Det första ordet avser just det förband vars svenska benämning jag inte hittade i CDNEO.

Inom finlandssvensk byggnadsterminologi används ordet *batting* i betydelsen 'planka med dimensionen 50 x 100 mm (2 x 4 tum)' (Reuter 1996: 206). I NEO definieras *batting* som 'liten pojke <vard.; provins>', så virkesslaget måste heta något annat. För att försöka komma fram till något letade jag på olika kombinationer som *dimension** + *virke** och *dimension** + *trä*, och både *virke* och *trä* i kombination med olika måttsangivelser (*tum*, *cm* *mm* och de två senare också utskrivna). Kombinationen *trä* och *tum* gav artikeln *planka*, det var det enda i virkesväg:

planka

uppsågat, avlångt, firsidigt stycke trävirke av inte alltför liten bredd och tjocklek i Sverige minst 9 resp. (drygt) 2 tum

I artikeln fanns en länk till *bräda*, men där angavs inga mått:

bräda

utsågat, långsmalt, brett, relativt tunt stycke trävirke med förhållandevis stor längd.

Diverse andra sökningar gav inte heller något resultat och då gav jag upp. Antingen har *virke* av den grovleken ingen särskild benämning i Sverige eller också har den ansetts vara för speciell för att komma med i en allmänspråklig ordbok. Bland sökkategorierna fanns inget lämpligt ämne som t.ex. byggnadsteknik eller träindustri att använda som filter.

Jag hade med andra ord inga framgångar när det gällde att komma fram till ord jag själv inte kände till. Det behöver ju inte betyda att sådana sökningar inte skulle kunna fungera, och för att ge programmet ett litet enklare uppdrag beslöt jag söka något som sannolikt finns med i ordboken. Söksträngen *klämm** med filtret *medicin* borde väl kunna leda fram till benämningen på de klämmor som används för att klämma ihop blodkärl vid operationer. Sökningen gav tre träffar, artiklarna *knipa*, *peang* och *pormask*, varav det mellersta ju var det jag var ute efter.

En av CDNEO:s verkligt starka sidor är att uppslagsord som hänför sig till ett visst ämnesområde är kodade, så att man i många fall kan filtrera bort en massa ovidkommande material och få en hanterlig träfflista. Uppslagsorden är också kodade med avseende på ordklass, vilket ju redan har framgått, så hade jag dessutom begränsat sökningen ovan till substantiv hade träffen *knipa* fallit bort. I CDPS kan man använda sig av förkortningen *lääk* (*lääketiede* 'medicin') för motsva-

rande sökning, men fackområdesförkortningar används bara om orden är terminologiska till sin art, och i CDPS kan man inte söka ord med avseende på ordklass, vilket är en brist.

Sedan kan man naturligtvis diskutera, om det inte vore bra med filter på två olika nivåer, ett striktare som skulle filtrera fram terminologiska ord och ett vidare som skulle ge ord som mera vagt hänför sig till området. Verbet *knipa* i *det kniper i magen* skulle hänföras till det senare och kanske också *pormask*. Men en sådan kodning skulle naturligtvis bli betydligt besvärligare att genomföra vid redigeringen.

Tekniska disfunktioner

Programmet är inte helt Windowsanpassat, vilket gör att det till vissa delar verkar litet klumpigt för den som är van med Windows- och Macintoshgrepp. Skivan är en hybridskiva och passar alltså också för Macintosh (till skillnad från CDPS), men jag har inte haft tillfälle att testa hur väl den fungerar i den miljön.

Det går inte att klicka mellan de båda fönstren, utan sökfönstret måste stängas varje gång man vill gå till ingångsfönstret. Man kan inte heller förminska fönstren så att man kunde klicka sig från ordboken till ordbehandlingsprogrammet med hjälp av fönsterklickning i stället för att gå via operativsystemets balk. Eftersom inskrivningen i inmatningsfältet går långsammare i och med att programmet söker vartefter man skriver skulle jag gärna ha kopplat bort den funktionen.

Bläddringen/rullningen i artikel- och träfflistan fungerar inte enligt Windowsprinciper. Vid klickning på pil upp eller ner åker listan i väg ett obestämt antal rader (borde flytta sig en rad) och vid klickning längst ner eller längst upp på balken hoppar listan också ett varierande antal rader åt gången (borde flytta sig exakt en hel ruta åt gången). Efter några klickningar börjar listan i regel åka i väg med en sådan fart att man inte hinner läsa den och det är svårt att få stopp på den. Bästa sättet att hantera listan är att ta tag i hissen och dra den långsamt neråt och uppåt. Då kan man få listan att röra sig i sådan takt att man hinner läsa den och kan ta ställning till orden vartefter.

Jag lyckades inte heller få markeringsfunktionen att fungera ordentligt. Det var svårt att få programmet att markera exakt det avsnitt ur en artikel som jag ville kopiera. Ibland togs markeringsförsöken över huvud taget inte emot och ibland markerade programmet ett helt annat avsnitt än det jag tänkt mig. I all synnerhet var det svårt att få det att markera artikeln ända från början. Snabbkommandot ctrl – O fungerade inte alls och det gick inte heller att dubbelklicka inne i ett ord för att

markera bara det ordet. Att klistra in ord i inmatningsfältet gick bara om ordet var kopierat från CDNEO, inte om det hade kopierats i ordbehandlingsprogrammet.

Nu vet jag inte i vilken mån de här problemen beror på barnsjukdomar hos programmet och i vilken mån det beror på omgivningen i den PC jag använde, men å andra sidan fungerar både CDPS och Suomi-ruotsi-suomi-sanakirja klanderfritt i samma miljö. Focus 97, som inte heller är Windowsanpassad, hoppar däremot flera rader vid piltryckning.

Randanmärkning

I installationsdirektiven till CDNEO talas det om *dongel* eller *hårdvarulås*. Av sammanhanget framgick det vad det var, men eftersom jag aldrig hade hört ordet *dongel* kontrollerade jag det i ordboken när den var installerad (något som gick förhållandevis lätt). Ordet fanns inte, och inte *hårdvarulås* heller. Och, vad värre var, ordet *cd-rom* saknades också!

Sammanfattande omdöme

CDNEO är en lättillgänglig produkt, som ovana användare av elektroniska ordböcker snabbt torde bli du med. Layouten är överskådlig och klar och också visuellt tilltalande. Handboken är dessutom fördömligt lättläst och tydlig i den mån den behövs. På pluskontot kan också läggas inlästa uttalsangivelser och framför allt möjligheterna att använda sig av olika filter i sökningarna. En stor fördel är att skivan kan användas både i PC och Macintosh.

Strävan att göra en elektronisk ordbok enkel är i och för sig angelägen, men går man för långt i denna strävan finns det en risk för att en mycket viktig (och säkert allt större) målgrupp, de som är vana vid elektroniska sökverktyg av olika slag, känner sig litet snopna. Det hade kanske varit bra att lägga in en söknivå till för den som är intresserad av mer avancerade sökningar än de som nu står till buds. Det jag saknar allra mest är dock en KWIC-indexfunktion på träffarna för att slippa gå in i varje artikel i träfflistan för att kanske bara hitta brus.

På något vis förefaller det nästan som om programmet inte vore utarbetat med tanke på språkliga sökningar utan att det snarare är tänkt att kunna fungera för olika typer av uppslagsverk. Vad sökfunktionerna beträffar ligger CDNEO ett gott stycke efter sin finska motsvarighet.

Vissa inexactheter i funktionen och överraskande många länkar som inte fungerar bidrar ytterligare till intrycket att produkten inte är riktigt färdig.

Litteratur

Ordböcker

- CDPS = *CD-Perussanakirja. Uusin tieto nykysuomen sanoista. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94*. Julkaisija Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Ohjelmiston suunnittelu ja toteutus Lingsoft Oy. Kustantaja Oy Edita Ab. Helsinki 1997. (Finsk basordbok på cd-rom. Det nyaste om nufinska ord. Forskningscentralens för de inhemska språken publikationer 94. Utgivare: Forskningscentralen för de inhemska språken. Program: Lingsoft Oy. Förläggare Oy Edita Ab. Helsingfors 1997.)
- Focus 97*. Norstedts Förlag AB. Stockholm 1996.
- Suomi-ruotsi-suomi sanakirja* ('Finsk-svensk-finsk ordbok'). WSOY. Helsinki 1996.

Annan litteratur

- Cantell, Ilse & Martola, Nina 1996: Nationalencyklopedins ordbok. I: *LexicoNordica 3*, 209–221.
- Haarala, Risto & Lehtinen, Marja 1997: En ny typ av produkt – en recensent med gammal typ av ammunition. I: *LexicoNordica 4*, 205–210.
- Kärnä, Aino 1997: CD-Perussanakirja (Finsk basordbok på cd-rom) – känt vin i nya läglar? I: *LexicoNordica 4*, 195–203.
- Martola, Nina 1997: CD-Perussanakirja – 'Finsk basordbok' på cd-rom. I: *Språkbruk 2/1997*, 32–33. Helsingfors: Edita.
- Reuter, Mikael 1996: *Reuters rutor 2*. Esbo: Schildts.
- Varantola, Krista 1994: Suomen kielen perussanakirja – Finsk basordbok. I: *LexicoNordica 1*, 309–317.